

Samota, osamělost a touha obdarovávat

Tomáš Houdek

Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy

TomHoudek84@gmail.com

Předkládaná studie tematizuje motivy samoty, osamělosti a touhy obdarovávat v Nietzscheho spisu *Tak pravil Zarathustra*. Ve vývoji postavy Zarathustry *jakožto člověka* k vlastní samotě postupně dochází k několika proměnám. Ty budeme sledovat ve vztahu k osamělosti, touze obdarovávat, lásce k lidem a „cestě tvůrčího“, která vede k překonání člověka. Uvidíme, že aby Zarathustra přitakal svému osudu zvěstovatele nadčlověka a myšlenky věčného návratu, musí vyvinout nemalé úsilí a překonat sám sebe. On sám je totiž člověkem, tedy tím, co musí být překonáno. Příběh Zarathustry tak můžeme sledovat z perspektivy překonávání *lidského* v něm. Pouze tak může být ve shodě se svým učením, k níž však dospívá až v závěru knihy. Povšimněme si přitom, že se jeho učení sice zpřesňuje a rozvíjí, ale v klíčových ohledech zůstává konzistentní. Uvedené proměny je tedy třeba hledat v prožívání Zarathustry, ne v tom, co hlásá.

Vymezení klíčových pojmů

Nietzsche v souvislosti s ústředním tématem této studie používá několik termínů. Předně hovoří o *samotě* (*Einsamkeit*), která, jak uvidíme, bývá fyzickým vzdálením se od ostatních lidí, ale může být také odloučením, které s fyzickou vzdáleností druhých lidí v žádném vztahu není. Jinými slovy: je možné být sám, přestože je člověk obklopen lidmi. Vztah Zarathustry k samotě v prvním slova smyslu je proměnlivý, k druhému pak dospívá postupně. Na vývoj těchto vztahů se proto zaměříme podrobněji.

Proměny zejména afektivního vztahu k samotě jsou způsobeny tím, co budeme v rámci této studie nazývat *osamělost* (*Verlassenheit*).¹⁶⁴ Ta pro nás bude pouhým pobýváním v samotě, ale *vztahem* k ní. Osamělost pro nás bude nepříjemným zakoušením samoty. Na rozdíl od osamění (*Alleinsein*), které pro nás ve shodě s Nietzschem bude prostým pobýváním o samotě, stejně jako synonymně užívané *osamocení*.¹⁶⁵

Osamělost má rozmanité příčiny. Může jít o prostý strach ze samoty,¹⁶⁶ pocit ztracenosti, stesk po společnosti druhých či po potvrzení sebe sama, které je typickým rysem „stádního člověka“. U Zarathustry je však příčina osamělosti jiná. Je jí nenaplněná *touha obdarovávat*. Zarathustrovi není zatěžko pobývat v samotě proto, že by jej trápila některá z uvedených příčin, ale proto, že v samotě nemá koho obdarovávat.

Zarathustra svůj odchod do samoty vždy přijímá jako nezbytný. První a (zejména) druhý návrat do samoty jsou Zarathustrovi *jako člověku* velmi nepříjemné – zde se právě projevuje osamělost jako nepříjemnost nutnosti odejít od lidí, jež přece má Zarathustra v lásce a jež *chce* (touží) obdarovávat. Jeho třetí návrat je od dvou předchozích odlišný – osamělost se proměňuje a samota je nazývána domovem či *domovinou* (*Heimat*).¹⁶⁷ Uvidíme, že jednou z příčin absence osamělosti je zde právě objevení *druhého typu samoty* – tedy *odcizenosti*, nikoli fyzického odloučení od lidí.

Proměny Zarathustrova zakoušení samoty

Celá kniha začíná Zarathustrovým odchodem do samoty v horách. Zde se svým duchem a svou samotou kochá a nepůsobí mu to žádné potíže. Po deseti letech se však „proměnilo jeho srdce“. Hovoří ke slunci, které by se dle jeho slov nasýtilo „svého světla a své cesty“, kdyby nebylo Zarathustry a jeho zvířat, jimž může svítit (obdarovávat je). Stejně omrzel v tomto okamžiku proměny Zarathustru nadbytek moudrosti, kterou za léta o samotě nashromáždil:

„Omrzela mne má moudrost, tak jako včelu med, když ho nasbírala příliš; třeba mi rukou, jež se natahují.“¹⁶⁸

164 Německý výraz *die Verlassenheit* bychom doslova přeložili jako „opuštěnost“ – tyto české výrazy v dalším textu užívám záměnně.

165 Německé *das Alleinsein* je ostatně složeninou slov *sein* (být) a *allein* (sám). „Být sám“ tak znamená být v samotě, ale nikoli nezbytně osamělý.

166 Níže uvidíme, že takový strach může být oprávněným „strachem z hloubky“ a z „našeho nejhoršího nepřítele“, jímž jsme si, jakožto lidé, sami.

167 *Zarathustra, III, Návrat*, s. 155 (KSA 4, s. 231).

168 *Zarathustra, I, Zarathustrova předmluva*, 1, s. 9 (KSA 4, s. 11: „Ich bin meiner Weisheit überdrüssig, wie die Biene, die des Honigs zu viel gesammelt hat, ich bedarf der Hände, die sich ausstrecken.“). Viz též pozn. 119 a 442.

V čem tedy spočívá ona „proměna“ u Zarathustry? Právě v tom, že se u něj objeví ona zvláštní touha obdarovávat. Chce rozdávat a obdarovávat – potřebuje tedy mít *komu a koho*. Jako slunce každý večer zapadá a přináší světlo do podsvětí, *chce* i Zarathustra opustit samotu a sestoupit (*untergehen*) zpět mezi lidi.¹⁶⁹ Je přetékajícím pohárem, který chce být znovu vyprázdněn; chce se znovu stát člověkem.¹⁷⁰ Tím nezapočíná jen jeho cesta z horských výšin mezi lidi, ale také jeho „zánik“.¹⁷¹

Zarathustrova promluva k lidu čekajícímu na představení provazochodce shromážděnému na tržišti města budí smích (výsměch) a nenávisť. Postava šaška, jenž způsobil smrt Zarathustrou odnášeného provazochodce, Zarathustru varuje:

„Odejdi z toho města, [...] příliš mnoho lidí tě tu nenávidí. Nenávidí tě dobří a spravedliví a jmenují tě svým nepřitelem a povrhovatelem; nenávidí tě věřící pravé víry a jmenují tě nebezpečím pro dav. Tvé štěstí bylo, že se ti smáli: a věru, mluvil jako šašek. Tvé štěstí bylo, že ses přidružil k tomuto zdechlému psu; když ses tak ponížil, sám ses zachránil pro dnešek.“¹⁷²

Zarathustra odchází z města, v hlubokém lese pohřbívá mrtvého druhu a dospívá k poznání, že „nemá býti pastýřem ani hrobařem“¹⁷³ a že potřebuje živoucích druhů (*lebendige Gefährten*). Zarathustra chce, aby jej druhové následovali z vlastní vůle. Mrtvolu proti tomu lze nést, kamkoli si usmyslíme.¹⁷⁴ Je třeba tvořit nové hodnoty, ne přejímat a ctít hodnoty stáda. Pro „stádo a jeho pastýře“, kteří sami sebe nazývají „dobří a spravedliví“,¹⁷⁵ je však takto tvořící člověk nejvíce nenáviděným nepřitelem. Staré hodnoty zajišťují člověku jistotu a spolehlivou orientaci ve světě. Nové hodnoty jsou pro stádního člověka nebezpečné, neboť jej zbavují jeho jistoty. Odloučit se

169 Tamtéž: „Dazu muss ich in die Tiefe steigen: wie du des Abends thust, wenn du hinter das Meer gehst und noch der Unterwelt Licht bringst, du überreiches Gestirn!“

170 Tamtéž (KSA 4, s. 12).

171 Německý výraz *der Untergang* označuje sestup, zánik, ale také západ slunce. Této mnohoznačnosti Nietzsche výborně využívá, čímž naši práci v češtině činí poněkud obtížnou. Nelze si vybrat jeden z významů jako „správný překlad“ – všechny zde hrají svou důležitou roli. Zarathustra tak skutečně započiná svůj sestup i svého druhu „zánik“. Podobně jako slunce zde navíc „nese své světlo“ do údolí. K tomu zde viz blíže text Jakuba Chavalky *Je nebezpečné být dědicem*, zejm. část nazvanou *Suita II*.

172 *Zarathustra, I*, Zarathustrova předmluva, 8, s. 17 (KSA 4, s. 23).

173 Tamtéž, 9, s. 19 (KSA 4, s. 26).

174 Viz i zde text Jakuba Šenovského *Nietzsche a Akvinský – Otázka resentimentu v Teologické sumě*. Srov. též pozn. 112 a 461.

175 *Zarathustra, I*, Zarathustrova předmluva, 9, s. 19 (KSA 4, s. 26: „Hirten sage ich, aber sie nennen sich die Guten und Gerechten.“).

od stáda a vystavit se tak *nebezpečí* – to je zásadním krokem tvůrčího (*Schaffende*).¹⁷⁶

Zde si povšimněme proměny Zarathustrova postoje ke společnosti druhých lidí. Jeho záměrem již není mluvit k davům, ale vyhledat společnost „spolutvořících“ (*Mitschaffende*).¹⁷⁷ Uvědomuje si, že jeho „dary“ nejsou pro každého. S nadsázkou bychom mohli říci, že Zarathustra po úvodním pokusu láme nad stádem pomyslnou pastýřskou hůl. Jeho novou snahou je „být lupičem“ – ze stáda pomoci těm, kteří jsou toho hodni a kteří tomu sami *chtějí*.

„Nechápou mne. Nejsem ústy pro tyto uši.“¹⁷⁸

To říká Zarathustra na tržišti svému srdci. Promluvy k davu se míjejí účinkem. Dlouhodobé pobývání „uvnitř stáda“ je navíc *pro tvůrčího* nebezpečné. Toto nebezpečí nespočívá v banální hrozbě fyzické újmy či přímo likvidace, jak by se mohlo zdát podle šaškovy pohrůžky odcházejícímu Zarathustrovi. Tvůrčí se nechce zachovati a fyzické ani jiné bezpečí není tím, oč usiluje. Nižé navíc uvidíme, že rozhodnutí k odchodu do samoty rozhodně není volbou bezpečí, ale jde o volbu nebezpečnou;¹⁷⁹ volbu cesty k vlastnímu překonání a zániku. Co tedy může mít Nietzsche na mysli, když svému Zarathustrovi vkládá do úst následující slova?

„Nalezl jsem více nebezpečnosti mezi lidmi než mezi zvířaty, nebezpečnými cestami kráčí Zarathustra.“¹⁸⁰

Zarathustra po těchto slovech vzpomíná na slova světce – prvního člověka, na kterého po cestě do města narazil. Ten ho varoval, ať k lidem nechodí a setrvá ve své samotě, a nabádal, aby lidem nic nedával. Proč by světce, který dříve miloval lidi až příliš (*allzu sehr*), a proto odešel do pustiny, měla nyní láska k lidem zabít (*umbringen*)?¹⁸¹

176 Německé slovo *der Schaffende* je odvozeno od slovesa *schaffen*, které však neznamená pouze tvořit či vytvořit, ale také zvládnout. V souvislosti se zarathustrovským pojetím člověka jako něčeho, co má být překonáno a uvolnit místo nadčlověku, bychom neměli opomíjet ani ustálená spojení *aus der Welt schaffen* (sprovodit ze světa) a *den Raum zu schaffen* (uvolnit místo). Úkolem tvořícího člověka přece má být právě zaniknout – má být „mostem k nadčlověku“.

177 Podrobněji se tímto zabývá Jakub Marek v textu *O pokroku, degeneraci a Nietzscheově ctnosti, jež obdarovává*.

178 *Zarathustra, I*, Zarathustrova předmluva, 5, s. 14 (KSA 4, s. 18: „... sie verstehen mich nicht, ich bin nicht der Mund für diese Ohren.“).

179 K problému „silné osobnosti“ srov. zde též text Jakuba Sirovátky *Ctnost, jež obdarovává ve světle etiky Nicolae Hartmanna*.

180 *Zarathustra, I*, Zarathustrova předmluva, 10, s. 20 (KSA 4, s. 27: „Gefährlicher fand ich's unter Menschen als unter Thieren, gefährliche Wege geht Zarathustra.“).

181 Tamtéž, 2, s. 10 (KSA 4, s. 12–13).

V Zarathustrově promluvě *O mouchách na trhu* se dočítáme následující:

„Do své samoty prchni, příteli můj! Vidím tě zmámena hřmotem velkých mužů a žahadly malých.“¹⁸²

Samota končí tam, kde začíná trh, který je místem hřmotu velkých herců a hemžení jedovatých much.¹⁸³ Lid nerozumí tomu *skutečně* velkému, tedy tvůrčímu, rozumí však svým „pořadatelům a hercům“ (*Aufführer und Schauspieler*). Tito lidé ve stádu vynikají, jsou proto Nietzschem označeni za „velké“. Nejsou však *skutečně* velkými, neboť jsou na onom hemžení na trhu závislí. U stáda hledají uznání (sebepotvrzení). Jejich motivací je ctižádost či touha po slávě – v tomto ohledu mohou i oni zatoužit po onom skutečně velkém. Právě tito lidé jsou „ctižadostivci“¹⁸⁴, o nichž Nietzsche píše v Zarathustrově promluvě *O cestě tvůrčího*. Jsou v jistém ohledu větší než stádní lidé, *skutečnou* velikost však postrádají.

Trh není místem pro tvůrčího. Zatímco „hercům a pořadatelům“ přináší uspokojení a sebepotvrzení, neboť představuje prostor k ukojení jejich ctižádosti, pro tvůrčího je pouze místem umrtvení či otupení (*Betäubung*). Hemžení na trhu je nesmyslné a nelze na něm nic změnit. Cesta tvůrčího vede do samoty, město je místem much a herců. Pozoruhodná je v tomto ohledu postava zapšklého blázna, jež lid nazývá „Zarathustrova opice“. Město, před jehož branami Zarathustra blázna potkává, je zde přirovnáváno k „močálu“ (*Sumpf*). Zdá se, že pobývání v takovém prostředí vystavuje člověka riziku určité „nákazy“. Nietzsche nechává Zarathustru na adresu blázna promluvit následující:

„Proč jsi tak dlouho přebýval u bahna, až ses sám stal žábou a ropuchou? Neplyne teď tvými žilami krev líná jako louh a louž, že ses naučil tak utrhačně kuňkat?“¹⁸⁵

182 Zarathustra, I, O mouchách na trhu, s. 45 (KSA 4, s. 65: „Fliehe, mein Freund, in deine Einsamkeit! Ich sehe dich betäubt vom Lärme der grossen Männer und zerstothen von den Stacheln der kleinen.“). Výrazy „zmámena“ a „rozbodána“ zde nejsou femininy, ale přechodníky. Promlouvajícím je zde skutečně Zarathustra. Německý výraz *betäubt* pak v tomto místě odkazuje spíše k „umrtvení“. I pokud nadále budeme používat slova „zmámení“ či „omámení“, jde o zmámení velmi silné, tedy pro tvůrčího *nebezpečné*.

183 Tamtéž.

184 Zarathustra, I, O cestě tvůrčího, s. 54: „Ukaž mi, že nejsi ze chtivých a ctižadostivých.“ (KSA 4, s. 80: „Zeige mir, dass du keiner der Lüsternen und Ehrgeizigen bist!“)

185 Zarathustra, III, Co třeba míjeti, s. 150 (KSA 4, s. 224: „Warum wohntest du so lange am Sumpfe, dass du selber zum Frosch und zur Kröte werden musstest? Fliesst dir nicht selber nun ein fauliches schaumichtes Sumpf-Blut durch die Adern, dass du also quaken und lästern lerntest?“).

Blázen neodešel do samoty, neboť mu v tom bránila jeho nenaplněná ctižádostivost. Jeho pohrdání městem a jeho obyvateli je aktem msty, nikoli, jako je tomu u Zarathustry, lásky. Proto Zarathustra pohrdá bláznovým pohrdáním. Cílem tvůrčího, jímž tento blázen není, ani nikdy nebyl, není setrvávat v bahně. Cílem není kritizovat či měnit poměry ve městě, ale směřovat k vlastnímu zániku v samotě. Tvůrčímu totiž nezáleží na mínění druhých lidí ani na společenských poměrech. Jeho cílem či údělem je pobývat tam, kde se děje vše velké a kde lze vynalézat nové hodnoty, tedy „daleko od trhu a slávy“.¹⁸⁶ Nebezpečí pro tvůrčího uvnitř stáda tedy musíme spatřovat především ve zcela zbytečné omámenosti či otravě. Když už se vydáme cestou tvůrčího, nemá žádný smysl vracet se ke stádu. To však Zarathustra zpočátku neví a k tomuto zjištění dospívá až po prvním sestupu z hor.

Vraťme se však zpět k Zarathustrově záměru vyhledat společnost spoluv tvořících. Ty za ne zcela jasných okolností nachází a v promluvě *O ctnosti, jež obdarovává* je nazývá svými žáky (*Jünger*). Na křižovatce od nich přijme dar v podobě hole a pronáší k nim řeč, v níž se s nimi loučí a také je vyzývá k odchodu do samoty:

„Samoten nyní půjdu, žáci moji! Též vy nyní odejdete, a samotni! Tak tomu chci.“¹⁸⁷

Zarathustra zde již nechce být učitelem, jenž je následován, ale chce, aby jeho žáci našli sami sebe. Ve shodě s promluvou *O třech proměnách*, kde se nosný duch stává velbloudem, který se „v nejosamělejší poušti“ stává lvem, aby se mohl utkat v boji s drakem reprezentujícím povinnost. „Musíš!“ (*Du-sollst!*) má být jméno draka. „Chci!“ (*Ich will*) je pak požadavkem svobody reprezentované lvem. Tento drak reprezentuje hodnoty. My však již víme, že hodnoty je třeba tvořit, nikoli přijímat a přejímat jakožto „povinnosti“.¹⁸⁸ „Vítězný lev“ se může stát dítětem, které teprve může být tvůrcem nových hodnot.¹⁸⁹ Zarathustra chce, aby jeho žáci měli příležitost nalézt sami sebe – aby

186 *Zarathustra, I*, O mouchách na trhu, s. 46 (KSA 4, s. 66: „Abseits vom Markte und Ruhme begiebt sich alles Grosse: seits vom Markte und Ruhme wohnten von je die Erfinder neuer Werthe.“)

187 Tamtéž, *O ctnosti, jež obdarovává*, 3, s. 66 (KSA 4, s. 101: „Allein gehe ich nun, meine Jünger! Auch ihr geht nun davon und allein! So will ich es.“); zde *SchT*, ř. 158–159.

188 Není bez zajímavosti, že Zarathustra se v promluvě *O ušknutí zmije* sám za draka označuje: „Wann starb wohl je ein Drache [kurziva – T. H.] am Gift einer Schlange?“ (KSA 4, s. 87) Pro své žáky v jistém ohledu takového draka může představovat – mají-li se stát skutečně tvůrčími, musí se oprostit od následování svého učitele, od nějž mohou hodnoty pouze přejímat. Proto také Zarathustra své žáky nabádá, aby od něj „odstoupil“ a aby se za něj „styděli“: „Wahrlich, ich rathe euch: geht fort von mir und wehrt euch gegen Zarathustra! Und besser noch: schämt euch seiner!“ (KSA 4, s. 101)

189 *Zarathustra, I*, *O třech proměnách*, s. 25n (KSA 4, s. 29n). Viz též pozn. 75 a 446.

se mohli státi skutečně svobodnými. Zarathustra tak dospěl k závěru, že v dané chvíli svým žákům předal vše, co mohl. Vyzval je, aby našli sami sebe a přestali býti „věřícími“.

„Sami jste se ještě nehledali: tu jste našli mne. Tak se vede všem věřícím; proto má veškerá víra tak málo ceny.“¹⁹⁰

Přestože se Zarathustra opět uchyluje do samoty na dlouhé měsíce a roky, svou samotu již nevnímá jako příjemnou. Projevuje se u něj silná touha obdarovávat své přátele (*Freunde*). Znamení v podobě snu s dítětem se zrcadlem chápe jako výzvu, aby se k nim navrátil. Zde by bylo jistě namísto spekulovat, že Zarathustra „svými přáteli“ nemyslí své původní žáky. Některá místa však svědčí o opaku:

„Ztratili se mi moji přátelé; vzešla mi chvíle, abych hledal svých ztracených!“¹⁹¹

V promluvě *O ctnosti, jež obdarovává* Nietzsche shodně píše o tom, že si své ztracené (*Verlorenen*) vyhledá „jinými očima“.¹⁹² Podobný náznak pak nalezneme v promluvě *O nevítaném blaženství*:

„Odpoledne jsem kdysi poprvé našel své přátele, odpoledne též podruhé: – v onu hodinu, kdy všechno světlo tichne.“¹⁹³

Zdá se, že Zarathustra na blažených ostrovech skutečně nachází své někdejší žáky. Jeho osamělost zde končí a touha obdarovávat je opět naplňována. Dochází tu však k další důležité proměně Zarathustrova postoje k samotě, osamělosti a obdarovávání. Předzvěstí je již *Píseň noci*,¹⁹⁴ kde Nietzsche píše dokonce o „kletbě všech, kteří rozdávají“.¹⁹⁵

190 Tamtéž, *O ctnosti, jež obdarovává*, 3, s. 67 (KSA 4, s. 101: „Ihr hattet euch noch nicht gesucht: da fandet ihr mich. So thun alle Gläubigen; darum ist es so wenig mit allem Glauben.“); zde SchT, ř. 175–177. Viz též pozn. 52, 108 a 269.

191 *Zarathustra, II*, *Dítě se zrcadlem*, s. 71 (KSA 4, s. 106: „Verloren giengen mir meine Freunde; die Stunde kam mir, meine Verlorenen zu suchen!“).

192 *Zarathustra, I*, *O ctnosti, jež obdarovává*, 3, s. 67 (KSA 4, s. 101); zde SchT, ř. 181.

193 *Zarathustra, III*, *O nevítaném blaženství*, s. 136 (KSA 4, s. 203: „Des Nachmittags fand ich zum ersten Male einst meine Freunde, des Nachmittags auch zum anderen Male: – zur Stunde, da alles Licht stiller wird.“).

194 O závažnosti *Písně noci* zde pojednává text Ondřeje Sikory *Ctnost jako bytí v dialogu*.

195 *Zarathustra, II*, *Píseň noci*, s. 90 (KSA 4, s. 136).

„Mé blaho darující zemřelo darujíc, má ctnost se nabažila sebe samy pro svůj nadbytek.“¹⁹⁶

Zarathustra zde poprvé zakouší osamělost navzdory tomu, že není sám v horách. *Píseň noci* je povzdechem nad údělem darujícího, který nemůže přijímat. Samota se zde propojuje s obdarováváním. Každé slunce září pro všechno, co je temné, nikoli však pro ostatní slunce.¹⁹⁷ Zarathustra si zde uvědomuje svou odsouzenost k samotě, ale k jejímu přijetí a překonání osamělosti u něj dochází až později.

Nejtíší hodina ukazuje Zarathustrův vnitřní konflikt mezi touhou zůstat se svými přáteli a nutností naplnit svůj osud a opět odejít do samoty. Zarathustra se má stát zvěstovatelem „věčného návratu“, nikoli pobývat mezi lidmi:

„...cokoli jsem mluvil, nezastihlo lidí. Šel jsem sice k lidem, ještě jsem k nim však nedošel.“¹⁹⁸

Zarathustrova touha obdarovávat ještě trvá v okamžiku, kdy znovu a naposledy odchází do samoty a započíná svou nejosamělejší cestu (*einsamste Wanderung*). Zarathustra brzy svou hořkost z odloučení překonává. Shledává, že naděje leží v „dětech“. Dle mého názoru se v tomto místě opět ukazuje motiv nadčlověka, který *dosud není*, proto jej nelze nalézt.

„Druhy a děti své vlastní naděje hledal kdysi tvořící: a hle, ukázalo se, že jich nemůže nalézt, ledaže si je teprve stvoří.

Tak jsem uprostřed ve svém díle, k svým dětem jda a od nich se vracaje: pro své děti je Zarathustra povinen sám sebe zdokonaliti.“¹⁹⁹

Zarathustra postupně přitakává svému osudu a uvědomuje si, že by bylo chybou setrvat v blízkosti svých druhů. Navzdory četným znamením, která mu naznačovala, že je čas odejít, byl u nich držen láskou a touhou obdarovávat.

196 Tamtéž (KSA 4, s. 137: „Mein Glück im Schenken erstarb im Schenken, meine Tugend wurde ihrer selber müde an ihrem Überflüsse!“).

197 Tamtéž, s. 91.

198 *Zarathustra, II, Nejtíší hodina*, s. 124 (KSA 4, s. 188: „... was ich redete, erreichte die Menschen nicht. Ich gieng wohl zu den Menschen, aber noch langte ich nicht bei ihnen an.“).

199 *Zarathustra, III, O nevítaném blaženství*, s. 136 (KSA 4, s. 203–204: „Gefährten suchte einst der Schaffende und Kinder seiner Hoffnung: und siehe, es fand sich, dass er sie nicht finden könne, es sei denn, er schaffe sie selber erst. Also bin ich mitten in meinem Werke, zu meinen Kindern gehend und von ihnen kehrend: um seiner Kinder willen muss Zarathustra sich selbst vollenden.“).

Teprve děsivá a „propastná myšlenka“ jej přiměla k odchodu.²⁰⁰ Jde o myšlenku „věčného návratu téhož“, která se dle interpretace Aleše Nováka zjevuje pouze ve specifickém stavu naladění, kdy je člověk „nad všemi lidskými záležitostmi“, tedy osamoceny.²⁰¹

Zarathustra se nevydává hned do svých hor a své sluje, nýbrž blíže neurčenou dobu putuje po světě. Když se opět vrací do města Pestrá kráva, setkává se s „odpadlíky“. Přijmeme-li předpoklad, že jeho původní *věřící* jsou jeho přáteli, jež opustil na blažených ostrovech, musí být toto setkání pro Zarathustru opravdovým zklamáním:

„Ach, což leží všechno již zvadle a šedivě, co nedávno ještě na této louce stálo zelené a pestré? A co medu naděje jsem odsud odnesl do svých úlů! Mladá tato srdce zestárla všechna – a ani nezestárla! jenom se znavila, zevšedněla, zpohodlněla: říkajíj tomu ‚zase jsme se stali nábožnými‘.“²⁰²

Je-li tato interpretace správná, Zarathustrovi žáci na svých „cestách tvůrčích“ v Zarathustrově nepřítomnosti selhali. Ve svém vývoji se každopádně opět utvrzuje v přesvědčení, že člověk je tím, co má a musí být překonáno. Po pokusech promlouvat k lidu shledává, že ani snaha nalézt své „spolutvořící“ nevede k ničemu.

„Kdo mého jest rodu, tomu též zkušenosti mého rodu přes cestu přeběhnou; takže prvými jeho soudruhy budou mrtvolky a šaškové.

Jeho druhí soudruzí však – ti se budou zvátí jeho *věřícími*: živoucí roj, mnoho lásky, mnoho poštilosti, zástup zbožňujících holobrádků.

K těmto věřícím nechť srdce svého nepoutá, kdo mého je rodu mezi lidmi; v tyto vesny a pestré louky nechť nevěří, kdo zná lidský rod tak zběhlý a tak zbabělý!

Kdyby jinak *dovedli*, jinak by též *chtěli*.“²⁰³

200 Tamtéž (KSA 4, s. 204).

201 Novák, A., *Věčný návrat téhož*. Praha, Togga 2015, § 4, s. 38–41 aj. Novák zde používá termínu „osamělost“, který je v této studii používán v odlišném významu. Pro tuto „osamělost“ bych zde použil termín „osamění“.

202 *Zarathustra, III, O odpadlicích*, s. 151 (KSA 4, s. 226: „Ach, liegt Alles schon welk und grau, was noch jüngst auf dieser Wiese grün und bunt stand? Und wie vielen Honig der Hoffnung trug ich von hier in meine Bienenkörbe! Diese jungen Herzen sind alle schon alt geworden, – und nicht alt einmal! nur müde, gemein, bequem: – sie heissen es ‚wir sind wieder fromm geworden‘.“).

203 Tamtéž, s. 151–152 (KSA 4, s. 227: „Wer meiner Art ist, dem werden auch die Erlebnisse meiner Art über den Weg laufen: also, dass seine ersten Gesellen Leichname und Possenreisser sein müssen. Seine zweiten Gesellen aber – die werden sich seine *G l ä u b i g e n* heissen: ein lebendiger Schwärm, viel Liebe, viel Thorheit, viel unbärtige Verehrung. An diese Gläubigen soll Der nicht sein Herz binden, wer meiner Art unter Menschen ist; an diese Lenze und bunte Wiesen

Zarathustra po návratu do své sluje dospívá k zjištění, že samota je jeho skutečnou domovinou, a zcela překonává svou touhu obdarovávat ve vztahu k lidem. Mezi nimi je totiž opuštěnější (*verlassener*) a osamělejší než během odloučení od nich. Zarathustra je samojediný (*Einer*), k samotě je tedy odsouzen, neboť mezi lidmi bude vždy cizí.

Připomeňme si, že promlouvat k lidem je zbytečné a pobývat mezi nimi je nebezpečné. Největším nebezpečím jsou Zarathustrovi šetrnost a soucit.²⁰⁴ Mezi lidmi se naučil akorát skrývat a popírat sám sebe. Nietzsche nám v tomto místě opět připomíná promluva *O mouchách na trhu*, když píše:

„Rozbodán jedovatými mouchami a jako kámen vydlabán mnoha krůpějemi zloby, tak jsem mezi nimi seděl a domlouval si ještě: co malé jest, své malosti nezavinilo.“²⁰⁵

Zarathustra k lidem nepocituje žádnou zášť ani hněv – cítí se opět blaženým a šťastným. Nemaje přátel a nedbaje nepřátel, zbavuje se nástrah lidské společnosti. Přitakává svým slovům, která pronesl k výše zmíněnému bláznovi před branou velkého města:

„čeho nelze již milovati, to – míjej!“²⁰⁶

Zarathustra je člověkem unaven a zhnusen. Skutečnost, že se věčně navrácí „malý člověk“, je pro něj „největším smutkem“ v jeho snaze přitakat myšlence věčného návratu:

„Velká omrzlost člověkem – ta mne rdousila...“²⁰⁷

Nejedná se pouze o malého mžourajícího „posledního člověka“, ale o *každého* člověka:

soll Der nicht glauben, wer die flüchtig-feige Menschenart kennt! K ö n n t e n sie anders, so würden sie auch anders w o l l e n ...“).

204 Zarathustra, III, Návrat, s. 156 (KSA 4, s. 233: „Im Schönen und Mitleiden lag immer meine grösste Gefahr; und alles Menschenwesen will geschont und gelitten sein.“).

205 Tamtéž, s. 157 (KSA 4, s. 234: „Zerstochen von giftigen Fliegen und ausgehöhlt, dem Steine gleich, von vielen Tropfen Bosheit, so sass ich unter ihnen und redete mir noch zu: ‚unschuldig ist alles Kleine an seiner Kleinheit!‘“).

206 Zarathustra, III, Co třeba míjeti, s. 151 (KSA 4, s. 225: „wo man nicht mehr lieben kann, da soll man – vorübergehn!“).

207 Tamtéž, Uzdravující se, 2, s. 183 (KSA 4, s. 284: „Der grosse Überdruß am Menschen – d e r w ü r g t e m i c h ...“).

„Oba jsem jednou uviděl nahé, největšího člověka i nejmenšího člověka: příliš podobní si byli – příliš lidský byl i člověk nejvyšší! Příliš malý i největší! – to byla má omrzelost člověkem.“²⁰⁸

Od nejmenšího „chcípáka“ po člověka nejvyššího – všichni bez rozdílu musí být překonáni, ale všichni se rovněž budou věčně navracet. To bylo příčinou nemoci uzdravujícího se Zarathustry – také *on sám* je však stále člověkem. Úkolem, který před ním leží, je překonat rovněž to *lidské v sobě*.

Zarathustrova samota je ještě jednou narušena, když je věstcem sveden ke svému „poslednímu hříchu“, jímž se ukáže soucit s vyšším člověkem.²⁰⁹ V této fázi již však společnost lidí nevíta. Jde sice o vyšší lidi, ale nejde o „jeho děti“; o ty, na které čeká.²¹⁰

„Nadčlověk mi leží na srdci, nadčlověk je mi prvou a jedinou starostí – a *nikoli* člověk: nikoli bližní a nejbližší, nikoli nejchudší, nikoli ten, kdo nejvíce trpí, nikoli nejlepší. –

Ó moji bratři, co mohu milovati na člověku, jest, že je přechodem a zánikem. A i na vás je mnohé, co mi vnuká lásku a naději.“²¹¹

Nietzsche zde opakuje slova, která se dočteme již v *Předmluvě* – slova, která Zarathustra pronáší na tržišti:

„co je velkého na člověku, jest, že je mostem, a nikoli účelem: co lze milovati na člověku, jest, že je *přechodem a zánikem*.“²¹²

208 Tamtéž: „Nackt hatte ich einst Beide gesehn, den grössten Menschen und den kleinsten Menschen: allzuähnlich einander, – allzumenschlich auch den Grössten noch! Allzuklein der Grösste! – Das war mein Überdruß an Menschen! Und ewige Wiederkunft auch des Kleinsten! – Das war mein Überdruß an allem Dasein!“

209 Viz *Zarathustra*, IV, Výkřik úzkosti, s. 200–202 (KSA 4, s. 300–303); Tamtéž, Znamení, s. 270 (KSA 4, s. 408). Detailněji k tomu viz zde text Kateřiny Sváčkové.

210 Viz *Zarathustra*, IV, Uvítání, s. 233: „Já jsem v těchto horách nečekal na vás.“ (KSA 4, s. 350: „Nicht auf e u c h wartete ich hier in diesen Bergen.“); podobně Znamení, s. 268: „... to nejsou mí praví druzi! Na ně nečekám ve svých horách zde.“ (KSA 4, s. 405: „... das sind nicht meine rechten Gefährten! Nicht auf sie warte ich hier in meinen Bergen.“)

211 *Zarathustra*, IV, O vyšším člověku, 3, s. 237 (KSA 4, s. 357: „Der Übermensch liegt mir am Herzen, d e r ist mein Erstes und Einziges, – und n i c h t der Mensch: nicht der Nächste, nicht der Ärmste, nicht der Leidendste, nicht der Beste – Oh meine Brüder, was ich lieben kann am Menschen, das ist, dass er ein Übergang ist und ein Untergang. Und auch an euch ist Vieles, das mich lieben und hoffen macht.“).

212 *Zarathustra*, I, Zarathustrova předmluva, 4, s. 13 (KSA 4, s. 16n: „Was gross ist am Menschen, das ist, dass er eine Brücke und kein Zweck ist: was geliebt werden kann am Menschen, das ist, dass er ein Ü b e r g a n g und ein U n t e r g a n g ist.“). Viz též pozn. 272 a 296.

Slova jsou stejná, Zarathustra je však již proměněn. Zbývá mu již pouze překonat „poslední hřích“, aby dozrál pro „zralé plody svého učení“.²¹³ Zarathustra je zatím samojedním a narušení jeho samoty mu není po chuti.

„Kam se poděla má samota? [...]“

Věřu, mám již toho dost; toto horstvo se hemží lidmi, mé království již není z tohoto světa, potřebuji nových hor.“²¹⁴

V úplném závěru vidíme, že Zarathustra potřebuje samotu k tomu, aby dozrál a i svůj „poslední hřích“ překonal. Není náhodou, že je to právě lev, který mu jeho samotu zajistí, když zažene vyšší lidi.²¹⁵ Závěrečné Zarathustrovo procitnutí se opět odehrává v samotě – překonává svůj soucit s vyšším člověkem a překonává to lidské v sobě. Nezáleží na jeho lidském štěstí či bolu, záleží na jeho „díle“.

„Můj bol a můj soucit s bolem – co na tom záleží! Což dychtím po štěstí? Já dychtím po mém díle!“²¹⁶

S překonáním Zarathustrova lidství jsou rovněž překonány poslední zbytky osamělosti (která je sama o sobě příliš lidská). Jeho děti jsou nablízku, takže Zarathustra opouští svou sluj vstříc „velikému polední“.²¹⁷

Závěrem

Pokusil jsem se ukázat, že Nietzscého postoj ke studovaným motivům zůstává v průběhu celého zde sledovaného textu konzistentní. Co se však mění, je, jak na postavu Zarathustry působí samota, resp. jak ji prožívá a jaký k ní má *jakožto člověk* vztah. Zdá se, že i touha obdarovávat, která pramení z nejvyšší ctnosti, je pro Zarathustru jistým „hřichem“. Jde o ctnost nejvyšší, ale stále lidskou; a jako vše lidské má být vposled i ona překonána. „Zrání“ Zarathustry je překonáváním *lidského* v duchu Nietzscého učení. Co Zarathustra hlásá a co skutečně cítí a činí, dospívá ke shodě až v závěru.

213 Srov. *Zarathustra, II*, Nejtišší hodina, s. 125: „tvé plody jsou zralé, ty však nejsi zralý pro své plody“ (KSA 4, s. 189: „deine Früchte sind reif, aber du bist nicht reif für deine Früchte!“).

214 *Zarathustra, IV*, Stín, s. 226 (KSA 4, s. 338: „Wo ist meine Einsamkeit hin? sprach er. Es wird mir wahrlich zu viel; diess Gebirge wimmelt, mein Reich ist nicht mehr von dieser Welt, ich brauche neue Berge.“).

215 Tamtéž, Znamení, s. 269 (KSA 4, s. 407).

216 Tamtéž, s. 270 (KSA 4, s. 408: „Mein Leid und mein Mitleiden – was liegt daran! Trachte ich denn nach Glücke? Ich trachte nach meinem Werke!“). Viz též pozn. 314.

217 Tamtéž.

O tom k Zarathustrovi promlouvá jeho *Nejtišší hodina*²¹⁸ – jde o výzvu k přítakání vlastnímu osudu – o přivtělení si myšlenek, které hlásá.

„Trh“ je místem, kde nelze nic měnit, tedy ani tvořit. Ve společnosti druhých lidí nelze dosáhnout dostatečné hloubky. Proto Nietzsche přirovnává přítele ke korku, který brání ponořit se do hlubokého hovoru se sebou samým (*Ich und mich*).²¹⁹ Tvůrčí je jako osamělý strom, který, má-li vzrůst do dostatečné výšky, musí rovněž zapustit své kořeny do dostatečné hloubky.²²⁰ Proto cesta tvůrčího vede do samoty.

Osamělost, jak jsem ji zde vymezil, se ukazuje jako lidská potřeba společnosti druhých lidí. Pro Zarathustru pak jde o ty, které lze obdarovávat. Obdarování je přitom Zarathustrovi zdrojem štěstí, proto se také ze společnosti svých druhů těší a jejich absence je mu velmi nepříjemná. Dospívá však k závěru, že společnost lidí je pro něj akorát otupující a osamělost pouze maskuje, podobně jako utišující léky jen tlumí bolest, ale neřeší její příčinu. Taková otupělost se alespoň v některých pasážích Nietzscheho knihy zdá příjemnou. Brání mu však v dovršení toho, co nazývá svým dílem. Vše skutečně důležité se odehrává v samotě, samotu je tedy nutné vítat. Stejně jako touha obdarovávat se tak osamělost vposled ukazuje jako *příliš lidská*. Překonání vlastní osamělosti je tak důležitým krokem na cestě tvůrčího. Cestě k překonání sebe sama, cestě k překonání člověka.

218 Viz pozn. 307.

219 Srov. *Zarathustra, I, O příteli*, s. 49 (KSA 4, s. 71).

220 Tamtéž, *O stromu na hoře*, s. 38 (KSA 4, s. 51).